

Jacek Krochmal

(Warszawa)

DWA MONASTERY BAZYLIAŃSKIE W WILCZU KOŁO PRZEMYŚLA

Słowa kluczowe: prawosławna diecezja przemyska, katedra w Przemyślu, Wilcze, bazylianie, klasztory prawosławne

Keywords: Przemyśl Orthodox diocese, cathedral in Przemyśl, Wilcze, Basilian monks, Orthodox monasteries

Do najbardziej znanych wydarzeń z dziejów stosunków katolicko-prawosławnych w średniowiecznej Polsce należy odebranie prawosławnym w 1412 r. przez króla Władysława II Jagiełłę soboru katedralnego na wzgórzu zamkowym w Przemyślu i przekazanie tej świątyni katolikom z przeznaczeniem na ich katedrę. Historycy często przywołują to zdarzenie jako potwierdzenie rzekomego prześladowania Cerkwi prawosławnej w monarchii Jagiełły bądź też skupiają się na lokalnym wymiarze stosunków wyznaniowych w XV-wiecznym Przemyślu. Tymczasem trzeba pamiętać, że decyzja królewska miała ważne podłoże polityczne, które należy rozpatrywać w międzynarodowym kontekście sporów polsko-krzyżackich¹ i wysuwanych przez Zakon pod adresem Władysława Jagiełły oskarżeń, „jakoby sprzyjał odszczepieńcom i używał im specjalnego schronienia”. Podłożem królewskiej decyzji nie była zatem niechęć do prawosławia czy też

¹ Przemyśl był jednym z etapów podróży króla Władysława II Jagiełły, któremu towarzyszyli arcybiskup ostrzyhomski Jan oraz marszałek zakonu krzyżackiego Michał Küchmeister, posłowie króla rzymskiego i węgierskiego Zygmunta Luksemburczyka, zob. J. Krochmal, F. Kiryk, *Stosunki wyznaniowe (1375–1500)*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: (1340–1772), cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemyśl 2003, s. 160–161, 191–192; S. Flemmig, *Die Beziehungen des Deutschen Ordens zum Reich vom Thorner Frieden bis zum Tag von Breslau*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 19(2012), s. 13, 37.

zamiar prześladowania wiernych tego Kościoła, ale dążenie do wykazania swego przywiązania do katolicyzmu i oczyszczenia się z zarzutów propagandy krzyżackiej w obecności znamienitych gości towarzyszących królowi podczas wizyty w Przemyśle². Niezależnie od tych okoliczności władca przemyski³ stanął wówczas przed koniecznością znalezienia innej cerkwi, która mogłaby niemal od razu przejąć funkcję katedry. Miała ona pełnić tę rolę albo do czasu powrotu do soboru katedralnego na zamku przemyskim, albo do znalezienia innej cerkwi przeznaczonej do tego celu, lub też wzniesienia nowej świątyni katedralnej. Po ponad półwiecznym rezydowaniu poza Przemyśłem urzeczywistniona została trzecia z tych możliwości. Władcy przemyscy powrócili do swej stolicy dopiero w drugiej połowie XV stulecia. Nowa drewniana katedra została zbudowana w granicach miasta lokacyjnego, na tak zwanym Władyczu, i służyła jako dom modlitwy aż do pożaru w 1535 r.⁴

W 1412 r. żadna cerkiew w Przemyśle i na jego przedmieściach nie spełniała kryteriów pozwalających na ustanowienie w niej katedry. Trzeba pamiętać, że przy świątyni takiej musiała być jeszcze infrastruktura umożliwiająca ulokowanie przy niej również rezydencji biskupiej, kryłosu⁵ i innych instytucji działają-

² [J. Długosz], *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10–11, red. J. Garbacz, K. Pieradzka, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 1982, s. 240.

³ Źródła nie odnotowały jego imienia. Nie wiadomo, czy w 1412 r. władzą był jeszcze biskup Atanazy, znany z dokumentu z 1405 (1407) r., czy też już biskup Gelazjusz, wzmiankowany w 1415 r. Z uwagi na lukę czasową między wzmiankami o tych władkach nie można wykluczyć możliwości, że w 1412 r. był jeszcze inny, nieznany z imienia biskup. Zob. A. Добрянский, *Исторія єпископів трьох єдинених єпархій, перемиської, самборської і саноцької, от найдавніших часів до 1794 г.*, Львів 1893, ч. 1, c. 16, 24–25; T. Gromnicki, *Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego*, w: *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 22, Warszawa 1898, s. 147; J. Fijałek, *Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy XIV na podstawie źródeł greckich*, „Kwartalnik Historyczny”, 11(1897), s. 50; T.M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagiello*, „Nasza Przyszłość”, 66(1986), s. 118–119; J. Krochmal, F. Kuryk, *Stosunki wyznaniowe...*, s. 187–189. Marian Bendza uważał, że władca Atanazy sprawował urząd biskupa w latach 1392–1412, jednak nie wskazał potwierdzenia tej tezy w żadnych źródłach. Natomiast August Fenczak przypuszczał, że władzą przemyskim miał być wzmiankowany w 1414 r. biskup „czerwieński” Paweł; por. M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982, s. 55; A.S. Fenczak, *Sytuacja wyznaniowa w Przemyśle za panowania Władysława Jagiello (wybrane problemy)*, w: *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, red. S. Stępień, Przemyśl 1990, s. 117–119, 125.

⁴ Л. Соневицький, *Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV–XVI ст. Episcopatus ukrainus eparchiae peremysliensis et cholmensis saec. XV–XVI, Romae 1955*, c. 56; J. Krochmal, F. Kuryk, *Stosunki wyznaniowe...*, s. 194–195.

⁵ Kryłos (grec. *kleros* – duchowieństwo) pełnił funkcję centralnego organu administracyjnego i sądowego eparchii, sprawującego rolę pomocniczą wobec władzy biskupa. Był on usytuowany przy soborze katedralnym, stanowiąc swego rodzaju odpowiednik łacińskiej kapituły katedralnej, ale miał nieco inne znaczenie, spełniał bowiem funkcję jednocześnie kapituły i konsystorza biskupiego. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3: *До року 1340*, вид. 2, Львів 1905, c. 283–284; О. Лотоцький, *Соборні крилоси на Україні та Білій Русі в XV–XVI вв.*, «Записки

cych przy katedrze. Z tego powodu władyka na tymczasową katedrę wybrał cerkiew mieszczącą się w jednej z rezydencji prawosławnych biskupów przemyskich. Została nią najprawdopodobniej cerkiew przy monasterze bazyliańskim we wsi Wilcze⁶ pod Przemyślem. Już wcześniej okresowo rezydował tam władyka, a wraz z nim w monasterze wileckim obradował też kryłos przemyski. Było tak w 1393 r., gdy w klasztorze w Wilczu zebrał się biskupi sąd duchowny, w posiedzeniu którego wzięli udział władyka i kryłoszanie z „cerkwi świętej stołecznej”, to jest katedralnej w Przemyślu⁷.

Funkcję tymczasowej katedry cerkiew monasterska w Wilczu mogła pełnić nie dłużej niż przez 10 lat. Brak źródeł uniemożliwia potwierdzenie samego ustanowienia tam tymczasowej katedry, a tym bardziej określenie dokładnych dat funkcjonowania tej cerkwi w tym charakterze. Mimo to w historiografii funkcjonuje teza, upowszechniona jeszcze w XIX w. przez historyków eparchii przemyskiej, zwłaszcza Antoniego Dobriańskiego i Juliana Nikorowicza⁸, która mówi o ustanowieniu w 1412 r. tymczasowej katedry w monasterze bazyliańskim w Wilczu. Opiera się ona na założeniu, iż władyka, szukając odpowiedniego miejsca na katedrę, wybrał na nią cerkiew znajdującą się w swej rezydencji biskupiej przy monasterze we wsi Wilcze, przylegającej do przemyskich przedmieść. Teza ta została przyjęta i utrwalona w historiografii, najczęściej zgadzano się bowiem z założeniem, że tymczasową stolicą eparchii była wówczas ta z cerkwi, przy której przez dłuższy czas przebywał władyka⁹.

Наукового Товариства імені Шевченка», т. 9, 1896, с. 1–34; J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Bd. 1, Wien 1878, s. 399. W skład kryłosu wchodziłi przebiterzy cerkwi parafialnych z Przemyśla i jego przedmieść. Do 1412 r. siedziba kryłosu mieściła się przy cerkwi katedralnej na zamku. Podczas wyjazdów biskupa do jego rezydencji poza Przemyślem wraz z nim przenosili się też kryłoszanie, w razie potrzeby odbywając posiedzenia kryłosu także w innych cerkwiach w diecezji.

⁶ А. Добрянскій, *Исторія...*, ч. 1, с. 16–17, 23; *Схиматізмъ всего клира руского-католического Богомъ спасенои епархіи Перемишльської на годъ отъ рожд. Хр. 1879*, Перемишль 1879, с. 46 (przedruk: Ю. Никорович, *Церкви та монастири Перемишля та Перемишльської епархії*, «Лавра» Часопис Монахів Студитського Уставу, т. 11, 1999, с. 46–55; т. 12, 1999, с. 50–54); В. Чернецкій, *Звестки о месте Перемишлю*, Коломыя 1897, с. 41, 53.

⁷ А. Добрянскій, *Исторія...*, ч. 1, с. 18. Za nieporozumienie uznać należy pogląd Augusta Fenczaka (*Sytuacja wyznaniowa...*, s. 107–108), jakoby w 1393 r. na Wilczu znajdował się „drugi kryłos”, a przy kościele św. Mikołaja „trzeci kryłos” lub „wspólnota zorganizowana na wzór rzymskokatolickich kapituł kolegiackich”. Autor ten później wycofał się z tych hipotez, zob. A. Fenczak, *W obliczu zmian geopolitycznych i ustrojowych (1340–1389)*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: (1340–1772), cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kyrk, Przemyśl 2003, s. 58.

⁸ А. Добрянскій, *Исторія...*, ч. 1, с. 16–17, 23; *Схиматізмъ...*, с. 46.

⁹ Inną kolejność wydarzeń zaproponował Tadeusz M. Trajdos, który powołując się na zdanie Ilariona Czystowicza oraz przypuszczenie Leonida Sonewickiego, napisał: „Jest prawdopodobne, że po wygnaniu przez Jagiełłę prawosławnych z dotychczasowej katedry św. Jana Chrzciciela na Zamku Przemyskim (1412) bp Gelazy przeniósł się na pewien czas do rezydencji w Św. Spasie, zanim przygotowano na stałe rezydencję eparchy – monaster Bogurodzicy we wsi Wilcze pod

Rozpatrując tę tezę, trzeba dokonać próby uściślenia okresu ewentualnego funkcjonowania katedry przy cerkwi w Wilczu. Termin początkowy wyznacza data decyzji królewskiej o odebraniu prawosławnym soboru katedralnego na przemyskim wzgórzu zamkowym. Jak wiadomo, stało się to podczas pobytu Jagiełły w Przemyślu, a więc pomiędzy 23 a 30 października 1412 r.¹⁰ Natomiast termin końcowy wskazuje data przeniesienia siedziby władzy przemyskiego do monasteru św. Spasa pod Starym Samborem, co nastąpiło przed 21 stycznia 1422 r. Śladem wskazującym na zmianę rezydencji jest przybranie przez biskupa Eliasza (1421–1440) dodatkowego tytułu, w wyniku czego powstała i upowszechniła się podwójna tytulatura władków przemyskich. W dokumencie z 21 stycznia 1422 r. w odniesieniu do biskupa Eliasza po raz pierwszy użyty został podwójny tytuł władzy przemyskiego i samborskiego¹¹. O rezydowaniu władzy w monasterze św. Spasa pod Starym Samborem świadczy funkcjonowanie tam kryłosu w 1422 r.¹² Chociaż w odniesieniu do władków przemysko-samborskich nadal częściej używano skróconego określenia biskupów przemyskich¹³, to jednak właśnie w tych wydarzeniach należy szukać nie tylko uzasadnienia dla ich rozbudowanej tytulatury, ale także źródła tezy o istnieniu wcześniej odrębnej eparchii samborskiej¹⁴. Rozbudowana tytulatura, przyjęta przez biskupów przemyskich na wzór innych hierarchów Cerkwi, miała odzwierciedlać zakres

Przemyślem”. T.M. Trajdos, *Biskupi prawosławni...*, s. 118; zob. И. Чистович, *Очерк истории западно-русской церкви*, ч. 1, С.-Петербург 1882, с. 186; Л. Соневицький, *Український Єпископат...*, с. 55–56.

¹⁰ A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, wyd. 2, Warszawa 2015, s. 77.

¹¹ „Илья владыка Перемышльскій и Самборскій”. Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: APP), Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu (dalej: ABGK), sygn. 5D; *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 7, Lwów 1878, nr 32, s. 63–64; Л. Соневицький, *Український Єпископат...*, с. 56.

¹² APP, ABGK, sygn. 9088, s. 58; AGZ, t. 7, nr 32, s. 64; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, s. 62.

¹³ W innych dokumentach biskup Eliaz jest nazywany „władką przemyskim”; zob. APP, ABGK, sygn. 6D (1424 r.); *Акты, относящиеся к истории Западной России*, т. 1, Санкт Петербург 1846, nr 29, s. 41–42 (dokument z 18 X 1422 r., w rejestrze wydawcy podał błędnie rok 1421); I. Szaraniewicz, *Rys wewnętrznych stosunków Galicyi Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku na podstawie źródeł*, Lwów 1869, s. 112; A. Добрянскій, *Исторія...*, ч. 1, с. 25–26; Z. Strzetelska-Grynbergowa, *Staromiejskie. Ziemia i ludność*, Lwów 1899, s. 135–136; Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви (861–1996)*, Львів 1996, с. 132.

¹⁴ Według Hieronima Grali najstarsza informacja źródłowa o biskupstwie samborskim pochodzi dopiero z lat 1436–1458. H. Grala, *W sprawie dziejów biskupstwa przemyskiego obrządku wschodniego (w związku z książką Mariana Bendzy, Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne, Warszawa 1982)*, „Przegląd Historyczny”, 76(1985), s. 143. Por. И.Б. Греков, *Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.)*. Москва 1975, с. 368–372.

terytorialny ich jurysdykcji w eparchii przemyskiej¹⁵, a zarazem wskazywać na miejsca ich rezydowania. To ostatnie odnieść należy zwłaszcza do sytuacji po roku 1412, to jest po odebraniu prawosławnym katedry na zamku w Przemyślu, w związku z czym powstała konieczność znalezienia odpowiedniej siedziby biskupiej, którą mógł być dobrze umocniony klasztor św. Spasa pod Starym Samborem¹⁶. Niezależnie od tego ta podwójna tytulatura, z czasem jeszcze bardziej rozbudowana, na stałe weszła w skład oficjalnego tytułu używanego przez władcy przemyskich¹⁷.

A zatem maksymalny okres funkcjonowania tymczasowej katedry przy cerkwi monasterskiej w Wilczu pod Przemyślem mógł przypadać pomiędzy końcem października 1412 r. a 20 stycznia 1422 r., choć zapewne jej przeniesienie do klasztoru św. Spasa pod Starym Samborem nastąpiło wcześniej.

Niezależnie od tego, czy rzeczywiście po 1412 r. tymczasową katedrę biskupi przemyscy ustanowili w cerkwi przy monasterze w Wilczu pod Przemyślem, wyjaśnienia wymaga kwestia wezwania tej świątyni oraz ustalenia monasteru, przy którym się ona znajdowała¹⁸. Jest to konieczne z uwagi na liczne błędne informacje powtarzane na ten temat w historiografii. Najczęściej w literaturze występuje informacja, jakoby tymczasowa cerkiew katedralna w Wilczu nosiła wezwanie Wniebowzięcia NMP (Zaśnięcia Bogurodzicy)¹⁹. Niekiedy cerkwi tej przypisywane jest też inne wezwanie – Zwiastowania NMP²⁰, a czasem jest ona mylona z innymi monasterami pod Przemyślem²¹.

Pomijając te ostatnie nieporozumienia, najczęściej na określenie cerkwi w Wilczu historycy używają wezwania Wniebowzięcia NMP (Zaśnięcia Bogurodzicy). Również ono jest jednak błędne. Omyłka ta zapewne wzięła się z nie-

¹⁵ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 796.

¹⁶ Zob. Л. Соневицький, *Український Єпископат...*, s. 56; Т.М. Трайдос, *Бiskupi...*, s. 119.

¹⁷ Л. Соневицький, *Український Єпископат...*, s. 56; J. Krochmal, F. Kiryk, *Stosunki wyznaniowe...*, s. 188.

¹⁸ Zob. І. Крип'якевич, *Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу*, «Лавра» Часопис Монахів Студитського Уставу, т. 5, 1999, с. 46, 59.

¹⁹ А. Добрянський, *Історія...*, ч. 1, с. 16–19, 23; ч. 3, с. 74; *Схематисм...*, с. 45–46; В. Чернецький, *Звестки...*, с. 41, 53; Г. Лакота, *Дві престольні церкви Перемиські*, Перемишль 1937, с. 3; Т.М. Трайдос, *Бiskupi...*, s. 119, 142–143.

²⁰ L. Hauser, *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883, s. 227; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska...*, s. 59, 68.

²¹ Jurij Stecyk, pisząc o monasterach bazylianskich na Wilczu, stworzył z nich aż trzy klasztory: św. Spasa na Garbarzach, Zaśnięcia NMP na Wilczu (męski) i Zaśnięcia NMP na Wilczu (żeński). Ю. Стецик, *Василіанські монастирі міста Перемишля (XIV–XVIII ст.)*, „Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка”, Вип. 8, Дрогобич 2014, с. 56, 60; Ю. Стецик, *Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.)*, *Монографія*, Дрогобич 2014, с. 240–242, 249.

właściwej interpretacji hramoty przypisywanej księciu Lwu, w której rzekomo wymieniona została cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy w Wilczu²². W istocie jednak w hramocie tej, datowanej na rok 1292, nie ma informacji o takiej cerkwi, jest zaś jedynie formuła pobożnościowa, w której kniaź uzasadniał nadanie monasteru w Wilczu władcykom przemyskim. W formule tej pojawiło się między innymi odwołanie do Wniebowzięcia Bogurodzicy²³, co przecież nie oznacza, że było to wezwanie cerkwi przy tym monasterze.

Natomiast najstarszy zachowany autentyczny dokument wspominający wezwanie monasteru bazylińskiego w Wilczu wydał w 1378 r. książę Władysław Opolczyk. Źródło to wymienia cerkiew św. Spasa (Zbawiciela; Przemienienia Pańskiego)²⁴, przy której mieścił się monaster męski bazylianów. W tym czasie nie było tam jeszcze drugiego monasteru, o innym wezwaniu. Tylko jeden monaster w Wilczu²⁵, leżący „circa Przemyśl civitatis nostrae in sola margine Mościska”²⁶, został wymieniony w pochodzącym z początku XV w.²⁷ dokumencie króla Włady-

²² Por. registry tego falsyfikatu: O. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004, s. 382, 571.

²³ „Ja kniaź Lew [...], jako pradziad nasz król Wielki Włodzimierz i ociec nasz nadał [...], także i my Bogu i Wniebowzięciu Przenajczystszej Bożej Matki i świętemu Janowi władcytwa przemyskiego monaster Wilcze i wieś Mostyszczu [...] dajemy”. Tekst hramoty jest znany z oblaty wniesionej do akt grodzkich przemyskich w 1625 r. O. Купчинський, *Акти...*, s. 577–578.

²⁴ APP, ABGK, sygn. 4D. Zob. APP, ABGK, sygn. 105D, 131D; AmP, sygn. 586, s. 7–8; sygn. 588, s. 80; *Akta miasta Przemyśla (1356–1389) 1402–1944 (1945–1983)*, t. 2, oprac. J. Krochmal, Przemyśl 2000, s. 298, 309.

²⁵ Ta wieś pod Przemyśłem niekiedy była zaliczana do jego przedmieść albo też sytuowano ją na najdalszym ich krańcu. Z 1551 r. pochodzi wzmianka o cerkwi św. Spasa znajdującej się na przedmieściu Przemyśla (APP, AmP, sygn. 586, s. 7–8; *Akta miasta Przemyśla...*, t. 2, s. 298), natomiast zapis z 1745 r. mówi o gruncie nad Sanem, „in suburbio Leopoliensi alias na Garbarzach penes ecclesiam ligneam tituli Salvatoris Domini” (APP, ABGK, sygn. 65 Suplement, s. 51). Inna wzmianka położenie Wilcza określa jako „in extremitatis suburbii Premisliensis”. *Схуматісмъ...*, c. 46.

²⁶ Znana ze średniowiecznych dokumentów wieś Mostyszcz (Mostyszcz, Mostycze) znajdowała się na miejscu późniejszego Wilcza, zob. APP, ABGK, sygn. 17D; sygn. 9087, s. 10; sygn. 9088, s. 10; AmP, sygn. 588, s. 80; AGZ, t. 7, s. 55; *Схуматісмъ...*, c. 47; *Akta miasta Przemyśla...*, t. 2, s. 309; O. Купчинський, *Акти...*, c. 1097.

²⁷ Oryginał tego dokumentu został zniszczony podczas pożaru katedry w 1535 r. Jego tekst odtworzono na podstawie przedłożonej królowi „prawdziwej kopii” („privilegiorum exempla veraciter ut ipse asserebat ex originalibus litteris”), za wiarygodność której zaświadczyli władcyka Ławrentij i szlachta przemyska. Na takiej podstawie król Zygmunt I potwierdził dokument Jagielly, powtarzając jego treść, w tym miejsce i datę jego wystawienia: Sandomierz, 21 sierpnia 1407 r. Zob. AGZ, t. 7, s. 51–55; O. Купчинський, *Акти...*, c. 856. Datacja ta została zakwestionowana przez historyków sugerujących, że dokument Władysława Jagielly dla władcykom przemyskich został wystawiony dwa lata wcześniej, to jest w 1405 r. Zob. A. Lewicki, *Sprawa unii kościelnej za Jagielly*, „Kwartalnik Historyczny”, 11(1897), s. 327; Б. І. Балик, *Видібрання від Русинів катедральної церкви в Перемишлі в 1412 р.*, „Богословія”, т. 49, [Рим] 1985, c. 53; A.S. Fenczak, *Sytuacja wyznaniowa...*, s. 115; por. T.M. Trajdos, *Biskupi prawosławni...*, s. 143–144; A. Gąsiorowski, *Itinerarium...*, s. 59, 63.

sława II Jagiełły wyliczającym uposażenie władków przemyskich²⁸. Bez wątpienia był to stary monaster św. Spasa²⁹. Klasztor ten funkcjonował do 1748 r.³⁰ Na marginesie tych ustaleń warto zwrócić uwagę na zbieżność dotyczącą wezwania cerkwi przy obydwu monasterach bazylikańskich, wobec których zachodzi przypuszczenie, że po 1412 r. pełniły funkcję tymczasowej katedry. Zarówno cerkiew przy monasterze w Wilczu pod Przemyślem, jak i cerkiew w Spasie pod Starym Samborem nosiły wezwanie Zbawiciela – św. Spasa.

Drugi klasztor bazylikański w Wilczu powstał zapewne dopiero na początku XVII w.³¹ Był nim monaster żeński pod wezwaniem Zaśnięcia Bogurodzicy (Wniebowzięcia NMP; Assumptionis BMV). Być może na wybór tego patrocinium wywarła wpływ tradycja związana z zapisami odnoszącymi się do monasteru w Wilczu znanymi z falsyfikatów hramot księcia Lwa. Według Oleha Kupczyńskiego monaster ten miał powstać w XVI stuleciu³², jednak autor ten nie podparł swych twierdzeń podstawą źródłową. Nie można wykluczyć, że na taką datację powstania klasztoru żeńskiego w Wilczu wywarły wpływ potwierdzenia hramot wydawane w połowie XVI w. przez króla Zygmunta II Augusta. Natomiast najstarszą odnalezioną datą istnienia monasteru Uspienskiego bazyliank w Wilczu jest 1608 r.³³ Klasztor ten funkcjonował do 1767 r.³⁴

²⁸ APP, ABGK, sygn. 18D, 21D; sygn. 13, s. 213; Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Tzw. Metryka Litewska, dział IVB, sygn. 9, k. 11; AGZ, t. 7, nr 26, s. 50; *Matricvlarvm Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asseruantur*, ed. T. Wierzbowski, pars IV: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, vol. 1: *Acta vicecancellarium, 1533–1548*, Varsoviae 1915, Supplementum, nr 461, s. 372; О. Купчинський, *Акти...*, c. 807–809; por. M. Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmemensem*, Leopoli 1862, s. 66; D. Zubrzycki, *Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i hierarchij cerkiewney w temże Krolestwie*, z. 1, Lwów 1837, *Dokumenta do tego dzieła służące*, s. 6–10; Д. Зубрицький, *Критико-историческая повесть временных летъ червонной или галицкой Руси*, Москва 1845, c. 6–10 (w dodatkach). Tekst przywileju Władysława Jagiełły powtórzył w 1659 r. król Jan Kazimierz, zob. AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7151.

²⁹ Jest on wzmiankowany także w 1485 r. APP, AmP, sygn. 5, s. 1107; F. Kyrk, *Terytorium, zabudowa i mieszkańcy*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: (1340–1772), cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kyrk, Przemyśl 2003, s. 78.

³⁰ L. Hauser, *Monografia...*, s. 230; J. Krochmal, F. Kyrk, *Stosunki wyznaniowe...*, s. 195.

³¹ Nieporozumieniem jest informacja, jakoby monaster żeński bazyliank został przeniesiony z Wilcza pod Przemyślem do Smolnicy (zob. APP, ABGK, sygn. 9087, s. 10; sygn. 9088, s. 10), gdzie w XVII w. był monaster bazyliank o tym samym wezwaniu Zaśnięcia NMP. Obydwa klasztory żeńskie (na Wilczu i w Smolnicy) funkcjonowały w XVII stuleciu niezależnie od siebie.

³² О. Купчинський, *Акти...*, c. 575.

³³ W 1608 r. Feśka (Fesalonika), żona Iwana Nehrebeckiego, zapisała monasterowi bazyliank na Wilczu 50 złp. *Схиматисм...*, c. 424; В. Чернецкий, *Звестки...*, c. 53.

³⁴ А. Добрянский, *История...*, ч. 3, c. 35–36; *Схиматисм...*, c. 44. Por. APP, ABGK, sygn. 66, s. 278; sygn. 67, s. 19; Z. Budzyński, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej*

Podsumowując powyższe rozważania, warto wskazać na przyczyny utrzymującego się w historiografii przekonania, że po 1412 r. tymczasową katedrą prawosławną była cerkiew przy monasterze w Wilczu pod Przemyślem, błędnie obdarzanym wezwaniem Zaśnięcia Bogurodzicy. Nie zachowały się źródła mówiące o ustanowieniu tam katedry ani też pozwalające na ustalenie ewentualnego okresu jej funkcjonowania. Teza o usytuowaniu tymczasowej katedry w Wilczu wynikała z domniemania, że władzyka musiał wybrać na swą rezydencję jeden z podprzemyskich monasterów bazylikańskich należących do uposażenia prawosławnych biskupów przemyskich. W takim przypadku w grę wchodził albo monaster w Wilczu koło Przemyśla albo w Spasie pod Starym Samborem. Uzasadnieniem dla przypuszczenia, iż początkowo rezydencja, a zarazem tymczasowa katedra władzyki mieściła się w Wilczu, a potem została przeniesiona do Spasa pod Starym Samborem, była zmiana tytułatury biskupiej, która po raz pierwszy została odnotowana w styczniu 1422 r. Od tego czasu władcy używali podwójnej tytułatury biskupów przemysko-samborskich. Dodatkowego zamieszania w historiografii dotyczącej tego zagadnienia przysporzyła kwestia falsyfikatów dokumentów przypisywanych księciu Lwu. Zawarte w nich zapisy przenosiły na koniec XIII stulecia realia znane fałszerzom z czasów im współczesnych. W 1412 r. nie istniał jeszcze w Wilczu bazylikański monaster żeński pod wezwaniem Zaśnięcia NMP, pierwsza udokumentowana wzmianka o nim pochodzi bowiem dopiero z początku XVII w. Natomiast od co najmniej 1378 r. w Wilczu znajdował się monaster męski bazylianów pod wezwaniem św. Spasa (Zbawiciela). A zatem do cerkwi przy tym monasterze odnoszą się wszelkie wzmianki dotyczące sytuacji Cerkwi prawosławnej w eparchii przemyskiej w XV stuleciu, niezależnie od tego, czy po odebraniu prawosławnym cerkwi na zamku w Przemyślu w październiku 1412 r. tymczasowa katedra została ustanowiona w cerkwi przy monasterze w Wilczu czy też w monasterze w Spasie koło Starego Sambora.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Tzw. Metryka Litewska, dział IVB, sygn. 9.

Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7151.

Archiwum Państwowe w Przemyślu:

Akta miasta Przemyśla, sygn. 5, 586, 588.

Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, sygn. 4D–6D, 17D–18D, 21D, 105D, 131D; sygn. 13, 66–67, 9087–9088; Suplement sygn. 65.

połowie XVIII wieku. Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna, t. 2, Przemyśl–Rzeszów 1993, s. 297.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie, t. 7, Lwów 1878.

Akta miasta Przemyśla (1356–1389) 1402–1944 (1945–1983), oprac. J. Krochmal, t. 2, Przemyśl 2000.

[Długosz J.], *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10–11, red. J. Garbaciak, K. Pieradzka, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 1982.

Matricvlarvm Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, ed. T. Wierzbowski, pars IV: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, vol. 1: *Acta vicescancellariorum, 1533–1548*, Varsoviae 1915.

Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1, Санкт Петербург 1846.

Opracowania

Bendza M., *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982.

Bieńkowski L., *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969.

Budzyński Z., *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna*, t. 2, Przemyśl–Rzeszów 1993.

Chodynicki K., *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934.

Fenczak A.S., *Sytuacja wyznaniowa w Przemyślu za panowania Władysława Jagiełły (wybrane problemy)*, w: *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, red. S. Stępień, Przemyśl 1990.

Fenczak A., *W obliczu zmian geopolitycznych i ustrojowych (1340–1389)*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: *(1340–1772)*, cz. 1, *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemyśl 2003.

Fijałek J., *Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy XIV na podstawie źródeł greckich*, „Kwartalnik Historyczny”, 11(1897).

Flemmig S., *Die Beziehungen des Deutschen Ordens zum Reich vom Thorner Frieden bis zum Tag von Breslau*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 19, 2012.

Gąsiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, wyd. 2, Warszawa 2015.

Grala H., *W sprawie dziejów biskupstwa przemyskiego obrządku wschodniego (w związku z książką Marianą Bendzy, Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne, Warszawa 1982)*, „Przegląd Historyczny”, 76(1985).

Gromnicki T., *Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 22, red. M. Nowodworski, Warszawa 1898.

Harasiewicz M., *Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmemensem*, Leopoli 1862.

Hauser L., *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883.

Kiryk F., *Terytorium, zabudowa i mieszkańcy*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: *(1340–1772)*, cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemyśl 2003.

Krochmal J., Kiryk F., *Stosunki wyznaniowe (1375–1500)*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: *(1340–1772)*, cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemyśl 2003.

Lewicki A., *Sprawa unii kościelnej za Jagiełły*, „Kwartalnik Historyczny”, 11(1897).

Pelesz J., *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Bd. 1, Wien 1878.

Strzetelska-Grynbergowa Z., *Staromiejskie. Ziemia i ludność*, Lwów 1899.

Szaraniewicz I., *Rys wewnętrznych stosunków Galicji Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku na podstawie źródeł*, Lwów 1869.

Trajdos T.M., *Biskupi prawosławni w monarchii Jagiełły*, „Nasza Przyszłość”, 66(1986).

Zubrzycki D., *Rys do historii narodu ruskiego w Galicji i hierarchij cerkiewnej w temże Krolestwie*, z. 1, Lwów 1837.

- Балик Б. І., *Видібрання від Русинів катедральної церкви в Перемишлі в 1412 р.*, „Богословія”, т. 49, [Рим] 1985.
- Блажейовський Д., *Ієрархія київської церкви (861–1996)*, Львів 1996.
- Греков И. Б., *Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.)*. Москва 1975.
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. 3: До року 1340, вид. 2, Львів 1905.
- Добрянскій А., *Исторія епископів трьох соединених єпархій, перемышльської, самборської и саноцької, отъ найдавнішихъ временъ до 1794 г.*, Львовъ 1893.
- Зубрицький Д., *Критико-историческая повѣстъ временныхъ лѣтъ червонои или галицкой Руси*, Москва 1845.
- Крип'якевич І., *Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу*, «Лавра» Часопис Монахів Студитського Уставу, т. 5, 1999.
- Купчинський О., *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004.
- Лакота Г., *Дві престольні церкви Перемишльські*, Перемишль 1937.
- Лотоцький О., *Соборні крілоси на Україні та Білій Русі в XV–XVI вв.*, «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», т. 9, 1896, с. 1–34.
- Никорович Ю., *Церкви та монастирі Перемишля та Перемишльської єпархії*, «Лавра» Часопис Монахів Студитського Уставу, т. 11–12, 1999.
- Соневицький Л., *Український Єпископат Перемишльської і Холмської Єпархій в XV–XVI ст. Episcopatus ukrainus eparchiae peremysliensis et cholmensis saec. XV–XVI*, Romae 1955.
- Стецик Ю., *Василіанські монастирі міста Перемишля (XIV–XVIII ст.)*, „Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка”, Вип. 8, Дрогобич 2014.
- Стецик Ю., *Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.)*. Монографія, Дрогобич 2014.
- Схиматізмъ всего клира руского-католического Богомъ спасемои єпархіи Перемышльської на годъ отъ рожд. Хр. 1879, Перемишль 1879.
- Чернецкий В., *Звестки о месте Перемишля*, Коломыя 1897.
- Чистович И., *Очерк истории западно-русской церкви*, ч. 1, С.-Петербургъ 1882.

TWO BASILIAN MONASTERIES IN WILCZE NEAR PRZEMYŚL

Summary

One of the most famous events in the history of Catholic-Orthodox relations in medieval Poland is the episode from 1412. King Władysław II Jagiełło received the Orthodox cathedral at the castle in Przemyśl and handed it over to Catholics. The decision had an important political background related to the Polish-Teutonic conflict. Deprived of the main church of the diocese, the Orthodox bishop of Przemyśl had to find another Orthodox church for a temporary cathedral. Historiography maintains the thesis that after 1412 it was the Orthodox church at the Basilian monastery of the Dormition of the Theotokos in Wilcze near Przemyśl. However, there are no sources saying that the cathedral was established there, or data about the period of its functioning in Wilcze. The authors of this paper have assumed that the bishop established the cathedral in one of his residences outside of Przemyśl. It was either a monastery in Wilcze near Przemyśl or a monastery in Spas near Stary Sambor. However, in 1412 there was no Basilian monastery in Wilcze, dedicated to the Dormition of the Theotokos. The earliest information about it comes only from 1608. However, as early as 1378 in Wilcze there was a Basilian male monastery dedicated to Saint Spas (the Saviour). Therefore, information about the situation after 1412 applies to the church at the monastery. Orthodox bishops of Przemyśl returned to Przemyśl in the second half of the 15th century. Their seat was a new wooden cathedral used until 1535.